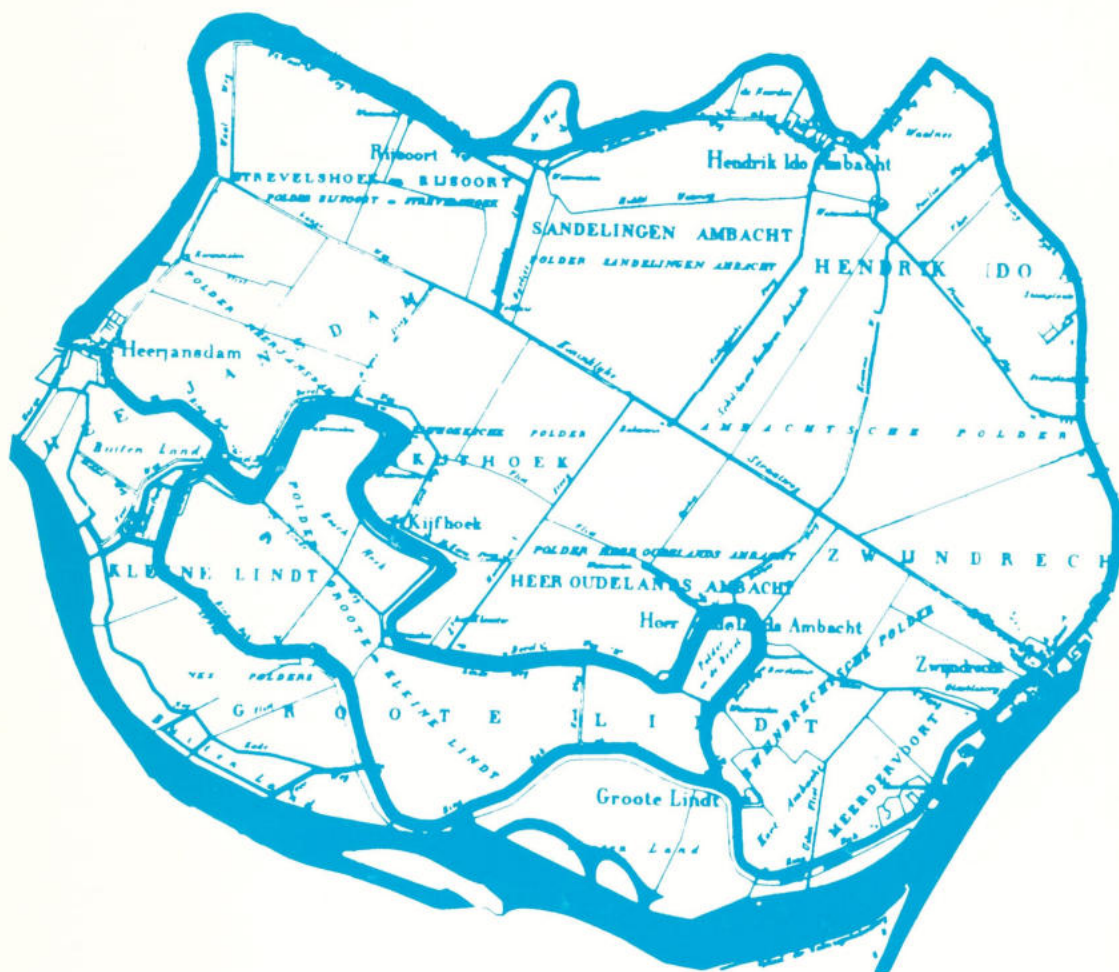

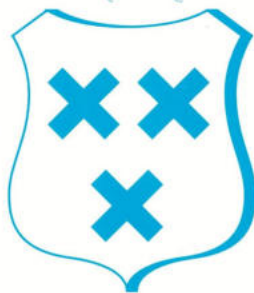
Swindrecht Were

Heerjansdam

Hendrik Ido Ambacht

Zwijndrecht

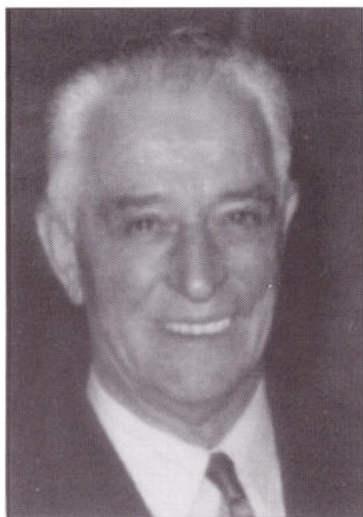
Uitgave van: Historisch Genootschap, Hendrik Ido Ambacht
Historische Vereniging, Zwijndrecht
Jaargang 12 nr. 2
oktober 1998

Swindregt Were

INHOUD:

In memoriam J. Bot	blz. 2
Rectificaties	blz. 3
Enige ideeën over de oorsprong van de Krommeweg	blz. 4
Uit het grijs verleden	blz. 15
Arbeid in Hendrik-Ido-Ambacht in 1861	blz. 31
Colofon	blz. 36

*

IN MEMORIAM J. BOT

Op 29 april jl. overleed, in de leeftijd van 81 jaar, onze oud-penningmeester, de heer J. Bot. Hij was vanaf de oprichting betrokken bij onze vereniging. Toen in 1981 besloten werd om een historische vereniging op te richten, nam hij met enkele anderen zitting in het oprichtingsbestuur. Tezamen met de andere leden van dit oprichtingsbestuur kwam het uiteindelijke voorstel om te komen tot de oprichting van de Historische Vereniging Zwijndrecht. Zijn inbreng in dezen was zijn jarenlange ervaring als bestuurslid van andere verenigingen.

Jaap Bot was voor de oudere inwoners van Zwijndrecht geen onbekende; hij was actief in het kerkelijk en verenigingsleven, maar velen zullen hem ook kennen als eigenaar van zijn kapperszaak annex sigarenwinkel aan de Ringdijk. Later vestigt hij zich in een kiosk onder de verkeersbrug en daarna in de winkel in de stationshal te Dordrecht.

Nadat hij met de winkel gestopt was, werd hij actief in het verenigingsleven. Hierin bekleedde hij vooral de bestuursfunctie van penningmeester. Zo was hij o.a. actief betrokken bij de Volks Universiteit Zwijndrecht. Daarnaast nam het kerkelijk leven ook een belangrijke plaats in. Ook hier was hij betrokken bij het verenigingsleven; onder andere bij het kerkkoor van de Hoeksteen.

Op de oprichtingsvergadering van onze vereniging werd hij tot penningmeester gekozen. Hij heeft deze functie vanaf 1981 tot 1991 bekleed. Met name in de beginperiode heeft hij zorg gedragen voor de financiële situatie van de vereniging. Vele beslissingen werden niet genomen dan nadat hij financieel daartoe de mogelijkheden zag. Hij was een echte "penning"meester zonder te nadrukkelijk op de penning te zijn. Ons periodiek kon dan ook pas uitkomen nadat twee andere bestuursleden zich financieel garant stelden en de eerste uitgave voorfinancierden. Hij stelde deze voorwaarde, maar toen de kassituatie het toeliet, werd het voorgesloten bedrag zonder meer terugbetaald zonder dat deze leden er om hoefden te vragen. Dit typeerde voor onze vereniging de persoon Jaap Bot. Geen geld over de balk gooien, maar zodra iets mogelijk was gewoon doen. De opzet van hem en de vereniging was, dat met een minimaal budget een optimaal rendement verkregen diende te worden. Daarnaast werd niet vergeten om leden die zich voor de vereniging verdienstelijk hadden gemaakt, te bedanken. Veelal gebeurde dit op de algemene ledenvergadering met een klein geschenk.

Het was voor mij persoonlijk een plezier om bij hem thuis te komen. Hij had een "kleine kas", waar de secretaris zijn uitgaven uit terugbetaald kreeg. Na het overleggen van een bon werden de onkosten vergoed. Uiteindelijk werd besloten om een klein kasboekje bij te houden met de uitgaven en eventuele ontvangsten

gedaan voor het secretariaat. Na de zakelijke afhandeling werd er nog even over de vereniging gesproken, maar stevast werd de avond afgesloten met een algemeen praatje onder het genot van een borrel.

Met veel interesse kon hij dan vertellen over oud Zwijndrecht, maar ook andere zaken hadden zijn belangstelling. Daarbij nam zijn gezin een grote plaats in.

In 1991 trad hij af als penningmeester. Hij vond het tijd geworden om een ander zijn plaats te laten innemen. Daarnaast ging de gezondheid van zijn vrouw achteruit. Toch bleef hij betrokken bij onze vereniging. Op de ledenvergaderingen was hij altijd aanwezig. Vanuit zijn interesse voor de vereniging stelde hij kritische vragen over het wel en wee van de vereniging. Ook maakte hij deel uit van de kascontrolecommissie. Met een kwinkslag bracht hij verslag uit van de controles bij de penningmeester.

Zowel de vereniging als ik persoonlijk zullen hem missen.

H.C. Popijus, secretaris

Rectificaties op het artikel:

'ENKELE NOTITIES OVER DE GESCHIEDENIS VAN DE HERVORMDE GEMEENTE VAN HENDRIK IDO AMBACHT', geplaatst in "Swindregt Were" van april 1998.

Op verzoek van twee van onze leden geven wij (de redactie H.I.Ambacht) hieronder een aantal rectificaties betreffende genoemd artikel.

- 1e De naam onder de foto op bladzijde 6, G.E.K.A. Roskott moet zijn B.N.J. Roskott. De foto laat ons de zoon zien en niet de vader.
- 2e Op bladzijde 7 onderaan wordt de naam van Ds. Boss genoemd als Jan Boss. Dit moet zijn Johan Boss.
- 3e Bladzijde 7 vermeldt dat een van de zonen van Ds. Boss, n.l. P. Boss in 1917 tot organist benoemd werd. Als aanvulling op het artikel kan nog vermeld worden dat P. Boss in 1901 ook al benoemd werd. Toen was hij de eerste organist op het pas aangekochte Duyschotorgel. (Daarvoor was er geen orgel maar een voorzanger). Volgens ons lid, de achterkleindochter van Ds. Boss, mevr. Jorissen-Rijsdijk, bespeelde ook haar grootmoeder Fronica Boss, oudste dochter van Ds. Boss, het orgel in de Hervormde Kerk. Haar grootvader Arie Rijsdijk kreeg orgellessen van Fronica. Waarschijnlijk in de pastorie. Deze orgellessen resulteerden in een huwelijk tussen Arie Rijsdijk en Fronica Boss. Indirect komt daar dus de naam van de sloperij en handelsonderneming Arie Rijsdijk Boss en Zonen vandaan. Nu afgekort ARBEZ.

De redactie

ENIGE IDEEËN OVER DE OORSPRONG VAN DE KROMMEWEG.

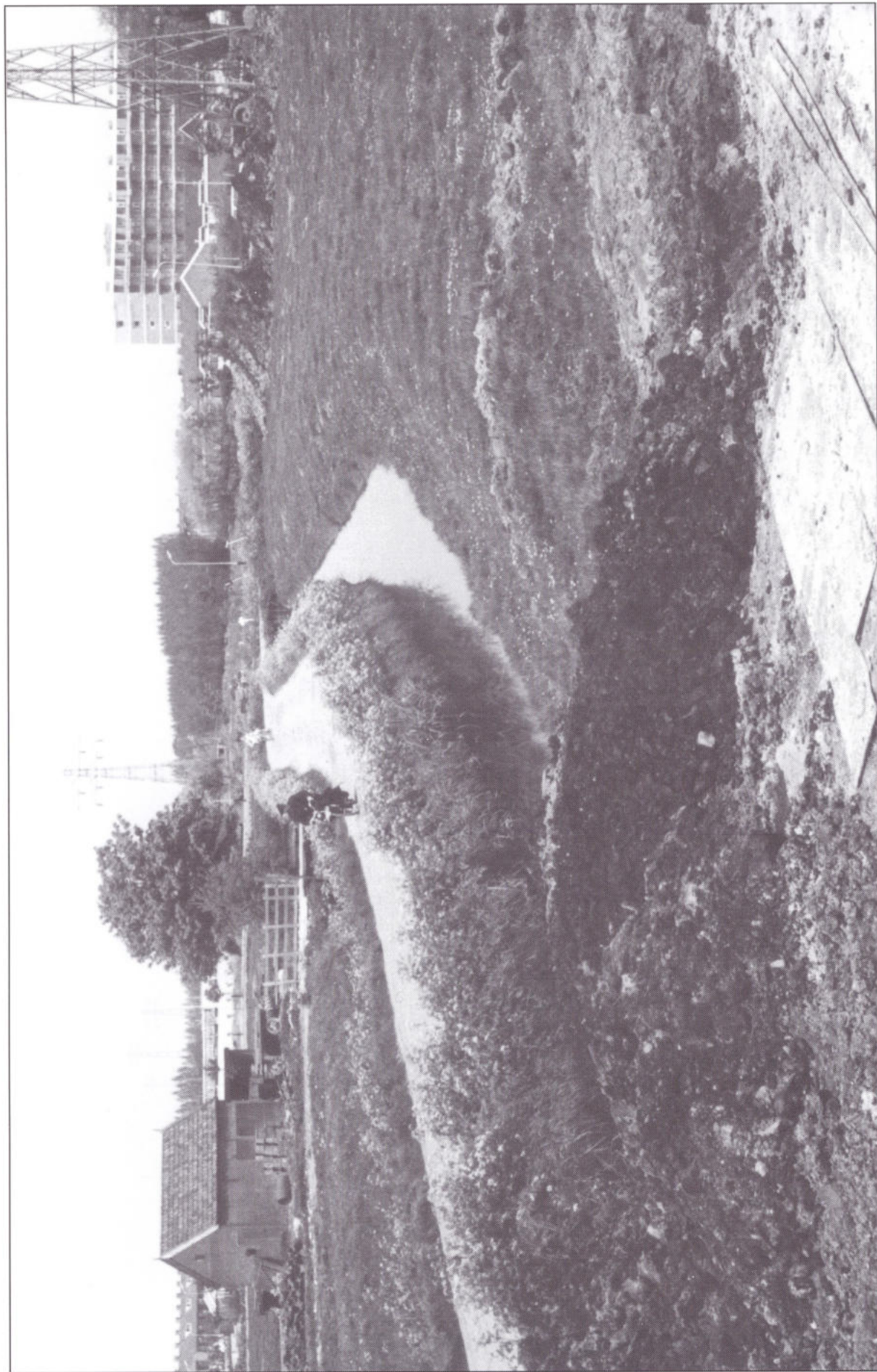
Inleiding¹

Jarenlang zou er een Romeinse weg hebben gelopen door de Zwijndrechtse Waard. Het lange en rechte verloop van de Langeweg vormde aanleiding voor de veronderstelling, dat deze weg wel eens van Romeinse oorsprong zou kunnen zijn. Men meende te doen te hebben met de zuidelijke weg van de Tabula Peutingeriana, de bekende middeleeuwse kopie van een laatromeinse wegenkaart. Inmiddels kan dit idee worden verworpen, zowel op basis van archeologisch als van historisch-geografisch onderzoek. In 1969 werd de weg bij de aanleg van twee duikers doorsneden. De waarnemingen die bij deze gelegenheid zijn gedaan, leverden geen enkele Romeinse vondst op (Sarfatij 1969). Pons heeft aangetoond dat het gedeelte ten oosten van Rijsoord is georiënteerd op de dertiende eeuwse Tolhuistoren in Dordrecht (Pons 1997a, p. 9). De Langeweg vormde bij de herverkaveling van de Waard in 1332 de achtergrens voor de strokenverkaveling vanaf de Waal in het noorden en vanaf de Devel in het zuiden, maar gaat in oorsprong mogelijk terug tot de eerste ontginningen.

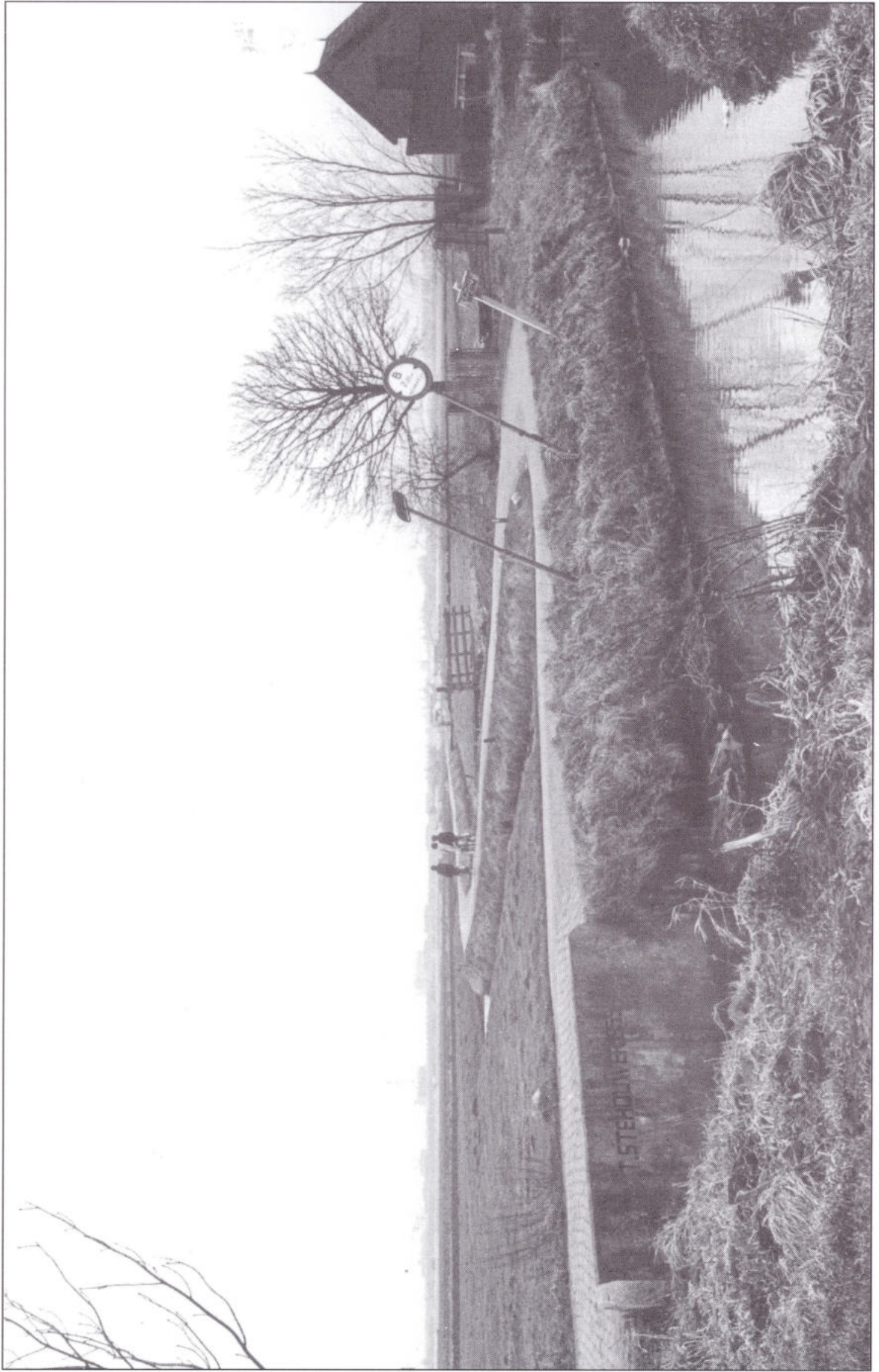
Ook een andere weg maakt aanspraak op een hoge ouderdom: de Krommeweg. Deze weg vormt de westelijke begrenzing van de Vinexlocatie 'De Volgerlanden' bij Hendrik-Ido-Ambacht, waar in de zomer van 1997 een archeologische verkenning is uitgevoerd door het Bureau Oudheidkundig Onderzoek van Gemeentewerken Rotterdam (BOOR). Het veldwerk maakte deel uit van een inventarisatie van archeologische waarden in het gebied en bestond uit het verrichten van grondboringen en het verzamelen van oppervlaktevondsten. Bij de bestudering van oude kaarten viel de aandacht op de Krommeweg. In het rapport van het onderzoek is kort aandacht besteed aan de weg (Kok 1997, p. 9 en 11). Dit artikel vormt een nadere uitwerking van enige ideeën.

Loop

Oudere Ambachters zullen zich de Krommeweg nog kunnen herinneren als een smalle grindweg met sloten aan weerszijden (Afbeelding 1 en 2). Tegenwoordig is het een drukke verkeersweg, die aan de oost-

Afbeelding 1: De oude Krommeweg gezien richting Ambacht, op de bocht in de verte ligt nu het zwembad en een deel van de Antoniuslaan.

Afbeelding 2: De oude Krommeweg gezien richting Zwijndrecht, het rechte gedeelte in de verte heet nu Heulpad.

This is a detailed historical map of the Hendrik Ido Ambacht area in the Netherlands. The map shows a complex network of waterways, including the Oostendam, Waadnis, and various smaller canals and ditches. The central feature is the Hendrik Ido Ambacht Polder, which is divided into several sections. To the north, the Oostendam area is visible, and to the south, the Zwijndrecht area is shown. The map includes numerous place names and labels for specific locations, such as Oostendam, Waadnis, Hendrik Ido Ambacht, and Zwijndrecht. The map is oriented with North at the top, and the scale is indicated by a bar at the bottom.

7

de ligging langs de oostelijke van de twee Goten. Dit waren kleine stroompjes die vlak bij elkaar in de Waal uitmondde (zie ook Alders 1982, p. 20). De oostelijke Gote is tegenwoordig nog aanwezig als de Molenvliet en de Krommeweg heet hier Hoge Kade. Ook langs de westelijk Gote liep een weg: het noordelijke gedeelte van de Ambachtse steeg, de huidige Reeweg. De Krommeweg loopt na de kruising met de Paulusweg en de Vrouwgelenweg met een flauwe bocht door de Ambachtse polder en kruist de Langeweg. Het gedeelte ten zuiden van de Langeweg staat op de kaart als 'Boortjessteeg'. De tegenwoordige naam luidt 'Bootjessteeg' en klinkt aannemelijker. Mogelijk is hier sprake van een verschrijving of is bij de kaartopname (het dialect van) een informant verkeerd verstaan.² De herkomst van de naam is onbekend, maar kan verband houden met de nabijheid van de Devel. De weg sluit aan op een grote meanderbocht van deze rivier.

De loop van de Krommeweg speelt een belangrijke rol bij de vraag naar de oorsprong van de weg. Hierover kan het volgende worden opgemerkt. Ten eerste is het bochtige verloop opvallend in de rechte strokenverkaveling van de Zwijndrechtse Waard. Hierboven is aangegeven dat de verklaring deels kan worden gezocht in de ligging langs een watertje. Ten tweede is het opvallend dat de weg het waaier-vormige strokenpatroon van de Ambachtsche polder doorsnijdt. Deze afwijkende richting betekent dat de weg in ieder geval niet gelijktijdig is met de herverkaveling van 1332. Zou dat wel het geval zijn geweest, dan zouden weg en verkaveling beter op elkaar zijn afgestemd en zou zijn voorkomen dat van verschillende kavels stukken werden afgesneden. De vraag is nu of de weg ouder of jonger is dan de verkaveling. Bij een latere wegaanleg zou waarschijnlijk rekening zijn gehouden met de aanwezige verkaveling, maar andersom zou bij een latere verkaveling rekening zijn gehouden met een al aanwezige weg. Een laatste opmerking over de loop van de Krommeweg is dat deze weg op de kaart van 1858 de enige verbinding is tussen de Waal en de Devel. De weg vormt in de breedste, oostelijke helft van de Waard de kortste verbinding door de ligging tussen twee naar binnen slingerende meanders (Afbeelding 4).

Afbeelding 4: Uitsnede Topografische kaart 1858, Zwijndrechtse Waard

De loop van een weg is enerzijds afhankelijk van de ondergrond en anderzijds van de functie. Wat betreft de ondergrond wordt een weg bij voorkeur aangelegd op een stevige bodem, zoals een stroomrug. De bodemkaart geeft geen aanwijzingen voor de ligging van de Krommeweg op een stroomrug. Bij het booronderzoek in 1997 zijn in de oostberm van de weg twee boringen gezet. Hierbij zijn evenmin afzettingen aangetroffen die wijzen op een stroomrug. Wel bleek de top van het veen onder de weg circa 0,50 meter lager te liggen dan ernaast. Dit is een gevolg van zetting en het zegt niets over de ouderdom van de weg. Bovendien is het de vraag in hoeverre de boringen in de oude Krommeweg zijn gezet en niet in het later verbrede deel. De weg zelf is niet herkend in de boringen. Een serie boringen dwars over de weg geeft meer informatie over de bodemopbouw en de opbouw van de weg. Dit viel echter buiten het kader van het verkennend onderzoek.

Wat betreft de functie kan bijvoorbeeld worden gedacht aan een weg door een veengebied, die is aangelegd als kade en waarbij de loop wordt bepaald door het ontginningssysteem. De ouderdom kan dan worden afgeleid uit een relatie met dateerbare verschijnselen als verkaveling of bewoning. Verschillende ideeën over de functie van de Krommeweg komen hieronder aan de orde.

Eerdere ideeën

Aan de Krommeweg is door verschillende auteurs aandacht besteed, al is over deze weg lang niet zoveel geschreven als over de Langeweg. In hun cultuurhistorische analyse van het landinrichtingsgebied IJsselmonde wijzen Vervloet en Mulder erop dat de weg de begrenzing lijkt te vormen van het overslagdek, een (grof)zandige afzetting die bij dijkdoorbraken wordt gevormd (Vervloet & Mulder 1985, p. 43). Dit zou betekenen dat de weg er al moet hebben gelegen, voordat het overslagdek werd afgezet bij dijkdoorbraken in het begin van de veertiende eeuw. Hieraan zou de veronderstelling kunnen worden toegevoegd, dat de weg is aangelegd als kade tegen overstromingswater uit het oosten of eventueel zelfs als een slaper- of binnendijk. Het overslagdek is bij het veldonderzoek door het BOOR aangetroffen als

een 0,60 tot 1,30 meter dik zandpakket op de komklei (Kok 1997, p. 22). Door de gegevens uit de boringen te combineren is een globale begrenzing van het dek aan te geven en die wordt niet gevormd door de Krommeweg. Hiermee vervalt de relatie met het overslagdek, maar blijft het in principe mogelijk dat de weg als kade is aangelegd.

Volgens Pons was de Krommeweg een voetpad dat door het kale en nog onverkavelde land liep. Het zou zijn gebruikt door ontginningsarbeiders uit Dordrecht, die komende vanaf de Langeweg binnendoor naar Hendrik-Ido-Ambacht liepen om daar het land te ontginnen (Pons, in voorbereiding). Pons haalt ook de opvatting aan van Alders, die veronderstelt dat de Krommeweg de achterkade vormde voor een verkaveling vanaf de oude Merwededijk, die oorspronkelijk oostelijker lag en later is weggeslagen (Pons 1997b). Uiteindelijk komt Pons tot een combinatie van beide ideeën: de oude achterkade vormde een hoger gelegen en dus beter begaanbaar deel in het nog onontgonnen land.

Het lijkt aannemelijk dat de Krommeweg als voetpad is gebruikt, maar dit vormt nog geen verklaring voor de loop ervan. Het idee van de arbeidersroute laat het gedeelte van de weg ten zuiden van de Langeweg buiten beschouwing. Bovendien geeft Pons niet aan in hoeverre de dagelijkse gang van ontginningsarbeiders uit Dordrecht op historische feiten berust. Deze interpretatie houdt overigens geen rekening met het opschuiven van de ontginningswerkzaamheden in de loop der tijd; bleef men al die tijd dezelfde weg gebruiken?

Alders' opvatting van de achterkade lijkt waarschijnlijker, ook al is van de bijbehorende, oude verkaveling nog geen spoor gevonden.³ Bij nadere beschouwing is ook deze verklaring echter onwaarschijnlijk. De ligging van de verdwenen dijk is bij benadering bekend en heeft een rond verloop gehad.⁴ Bij een verkaveling vanaf een dergelijke basis ontstaat een waaiervormig patroon, dat slecht aansluit op de Krommeweg als veronderstelde achterkade. Ook het bochtige verloop van de weg pleit niet voor een functie als achterkade. Verder is het vanuit waterstaatkundig oogpunt onmogelijk dat twee achterkades

elkaar loodrecht kruisen, hetgeen het geval is wanneer zowel de Krommeweg/Bootjessteeg als de Langeweg als de achterkade van een oudere ontginning worden geïnterpreteerd.

Zowel Vervloet & Mulder, als Pons en Alders veronderstellen dus een datering ouder dan de herverkaveling van 1332. Allen beperken zich tot de functie van de weg, zonder in te gaan op de loop. Zo noemt geen van de auteurs de opmerkelijke versnijding van de waaivormige verkaveling of de afwijkende verkaveling langs het zuidelijk deel van de weg, de Bootjessteeg. Hier liggen op de kaart van 1858 aan weerszijden blokvormige percelen. De percelen staan haaks op de Bootjessteeg en lijken vanaf deze weg te zijn uitgezet. De blokvormige percelen vormen een restverkaveling van de ruimte tussen de bochtige Bootjessteeg en de strokenverkaveling vanaf de Langeweg. Dit betekent dat bij de herverkaveling rekening is gehouden met de al aanwezige Bootjessteeg/Krommeweg. Een tweede argument voor een oude datering van de Krommeweg wordt evenmin door de auteurs aangehaald. Dit is de gedeeltelijke ligging langs een watertje. Oevers van waterlopen vormen in een onontgonnen gebied immers natuurlijke ontsluitingen. Beide argumenten wijzen respectievelijk op een datering voor de herverkaveling en voor de ontginning.

Een nieuw idee

Een aanwijzing voor de functie van de Krommeweg is de loop van de weg als verbinding tussen twee rivieren, waarlangs vanaf de Romeinse tijd al intensief is gewoond.⁵ De bewoners van het gebied konden zich langs of over de Waal en de Devel eenvoudig oost- en westwaarts verplaatsen. Voor contact met bewoners langs de andere rivier was de kortste weg dwars door de Waard. De Krommeweg kan oorspronkelijk met dit doel (verhoogd?) zijn aangelegd. Hierbij is in de brede oostelijke helft van de Waard gekozen voor de kortst mogelijke doorsteek. De Krommeweg kan dus in principe al in de Romeinse tijd zijn aangelegd. Vondsten langs de oevers van de Waal en de Devel wijzen op bewoning in de Romeinse Tijd en in de Late Middeleeuwen (Hageman 1991, p. 44 en 50). Enkele losse vondsten uit de Vroege Middeleeuwen vormen een aanwijzing voor continuïteit van bewoning, zij het met een geringere bevolkingsdichtheid (Hageman 1991, p. 47).

De suggestie dat de Krommeweg mogelijk van Romeinse ouderdom is, roept uiteraard vragen op. De belangrijkste vraag is of de weg ondanks de verschillende overstromingen zichtbaar kan zijn gebleven. Pons gaat er bijvoorbeeld van uit dat de oorspronkelijke achterkade van de Zwijndrechtse Waard na de overstromingen aan het begin van de veertiende eeuw niet meer zichtbaar was (Pons 1997a, p. 9). Behalve de eventuele afdekking door een kleipakket speelt ook de intensiteit van het gebruik een rol. Een druk gebruikte weg zal niet snel worden vergeten. Het definitieve antwoord over de oorsprong van de Krommeweg ligt waarschijnlijk net als bij de Langeweg in de bodem. Het wachten is dus op een doorsnijding van de weg. Een bodemprofiel kan ook antwoord geven op de vraag of de weg oorspronkelijk verhoogd is aangelegd. Mogelijk loopt over een tijdje toch nog een Romeinse weg door de Zwijndrechtse Waard.

R.S. Kok

Literatuur

- Alders, G.P. 1982: Parochiekerk en ambachtsheerlijke hofstand in de middeleeuwen, in: Alders, G.P., D. Damstra, P.J. Horsman e.a. *Hendrik-Ido-Ambacht 1332-1982, 650 jaar waard*, Historisch Genootschap Hendrik-Ido-Ambacht, 20-37.
- Carmiggelt, A. & E. van Ginkel 1993: *De Archeologie van IJsselmonde, vondsten tussen Poortugaal en Zwijndrecht*, Stichting Kasteel van Rhoon.
- Hageman, R.J.B. 1991: *IJsselmonde: een archeologische kartering, inventarisatie en waardering*, BOORrapporten 8, Rotterdam.
- Kok, R.S. 1997: *Archeologische inventarisatie Vinex-locatie 'De Volgerlanden'*, Hendrik-Ido-Ambacht, BOORrapporten 28, Rotterdam.
- Pons, L.J. 1994: De Zwijndrechtse Waard in 1332. Een reconstructie op grond van bodemkundige gegevens, in: K. Brinkman, K. van der Leer & K. Popijus. *Zwijndrechtse Wetenswaardigheden*, Historische Vereniging Zwijndrecht, 9-31.
- Pons, L.J. 1997a: De Lange Weg in de Zwijndrechtse Waard, *Swindrecht Were* 11.1., 8-13.
- Pons, L.J. 1997b: Dordrecht en de grenzen van 'Swindrechtwert', *Historisch Geografisch Tijdschrift* 15.3, pp-109.

- Pons, L.J. (in voorbereiding). *De oorspronkelijke hoevenverkaveling van de Ambachtsheerlijkheden van de Zwijndrechtse Waard II*.
- Sarfati, H. 1969: Zwijndrecht, *Nieuwsbulletin Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond* 1969,6, 71.
- Vervloet, J.A.J. & J.R. Mulder 1985: *Cultuurhistorisch onderzoek in het landinrichtingsgebied IJsselmonde*, Wageningen: Stichting voor Bodemkartering (Rapport nr. 1682).

Geraadpleegde kaarten

- Bodemkaart Kaart van Nederland*, blad Gorinchem West, 38 W, schaal 1:50.000. StiBoKa, Wageningen.
- Topografische kaart 1858* (verkend: 1847/1848), blad Gorinchem 38, schaal 1:50.000. Topografische Dienst.

Noten

1. Mijn hartelijke dank gaat uit naar de heer C. Lagendijk (H.I. Ambacht) voor het verzamelen van de foto's en naar de heren L.J. Pons (Zetten) en M.C. van Trierum (BOOR) voor hun commentaar op een eerdere versie van dit artikel.
2. Op de kaart die als ondergrond is gebruikt voor de bodemkaart van StiBoKa staat 'Poortjes steeg' aangegeven, een verschrijving.
3. Bij de gedachte aan een oudere verkaveling, wordt de aandacht getrokken door een ongeveer oost-west lopende sloot ten zuiden van de Vrouwgelenweg, die schuin op de verkaveling ligt (Topografische kaart 1858; Kok 1997, p. 9).
4. Waarschijnlijk omvatte deze dijk niet alleen de in de Noord gelegen Sophiapolder, maar ook de stad Dordrecht (Pons 1994, p. 9-10 en Pons 1997b).
5. Een in de Devel gevonden bronzen dolkje wijst zelfs op menselijke aanwezigheid in de Bronstijd (Carmiggelt & Van Ginkel 1993, p. 15).

UIT HET GRIJS VERLEDEN

Hovenieren

Volgens de overlevering werd hier ter plaatse reeds in het begin der zeventiende eeuw de warmoezierderij uitgeoefend.

"Indien men heden ten dage zou vragen, hoeveel hoveniers er in Zwijndrecht wonen, zou dit waarschijnlijk met een verwonderd gezicht beantwoord worden," aldus de heer Vogel, archivaris der gemeente Zwijndrecht, in een door hem ter gelegenheid van ons jubileum geschreven artikel, en hij vervolgt:

"In 1600 of althans omstreeks dien tijd was de benaming van een ras-echten Zwijndrechtschen tuinder werkelijk hovenier. Dit is te vinden in de kerkelijke doop- en trouwboeken van dien tijd. De conclusie, die we hieruit mogen trekken, is dat rond 1600 in Zwijndrecht reeds tuinderijen waren gevestigd. De soort van de producten, die toen werden geteeld en de omvang waarin dit gebeurde, zijn helaas onbekend. Verondersteld mag worden, dat men zich toentertijd richtte naar de vraag, die toen bestond en tot een eenvoudige soort groente.

Het is komen vast te staan, dat de teelt van de groenten beïnvloed is door onze Zuidelijke burenen. Het is bekend, dat in den loop van de zeventiende eeuw vele Zuidelijke Nederlanders naar het Noorden trokken, en daar meerdere bekendheid gaven aan de fijnere groenten, die in hun streken werden geteeld en verbruikt. Door het op kleinere schaal telen van deze betere soorten en het aanbod, dat daarop volgde, ontstond daarna natuurlijkerwijs meerdere vraag, en diende de tuinbouw zich daarop ook te gaan instellen.

Zwijndrecht, dat alleen door de Maas van Dordrecht is gescheiden, was de aangewezen leverancier voor deze stad. Speciaal toen handel en industrie zich in Dordrecht meer en meer ontwikkelden, werd Zwijndrecht als het ware het reservoir, waaruit men ten aanzien van deze levensmiddelen bijna uitsluitend putte.

Vrije gildebroeders

Aangenomen wordt dat plm. 1650 de grondslag voor den tuinbouw in de omgeving van Zwijndrecht is gelegd. Dat de hoveniers of warmoezeniers erkende vaklieden waren, moge blijken uit hun

erkenning als vrije gildebroeders van het warmoezeniersgilde in Dordrecht. Dit laatste is bekend uit daaromtrent bestaande stukken van 1676.

Dat de komst van Zuidelijke Nederlanders nog heden ten dage zou kunnen worden bewezen, moge blijken uit het feit, dat nog namen van Belgischen oorsprong door oude tuindersgeslachten worden gedragen, zoals Van Namen, De Klerk en Turenhout. Deze oude geslachten, die als het ware met den Zwijndrechtschen tuingrond zijn samengegroeid, wat onder meer moge blijken hieruit, dat meerdere stukken grond voor langer, ja soms veel langer dan 100 jaar bij dezelfde familie in gebruik zijn geweest, hebben een tuinbouwcentrum gesticht, dat den goeden naam dien het draagt, volkomen waard is."

VERKOOP IN EIGEN HAND

Afzet der producten voorheen

Is het telen van een goed product ook heden nog een eerste zorg voor den kweeker, de afzet ervan tegen klinkende munt en gaarne tegen den hoogsten prijs, baarde den tuinder en diens gezin in vroegere tijden meer zorg dan thans, nu de veilingvereniging voor hem als verkoopster optreedt. Een ieder trachtte voor zich en op zijn wijze zijn geteelde producten op de meest voordeelige wijze af te zetten.

Zooals wij in ons vorig hoofdstuk zagen, was Dordrecht - vroeger één der grootste steden van ons land met veel handelsverkeer en scheepvaart - een goede afzetplaats voor de Zwijndrechtsche tuinbouwproducten.

Ze werden aldaar ter groentemarkt verhandeld, aan handelaren verkocht, of ook wel rechtstreeks aan de huizen der burgers ten verkoop aangeboden.

De tuinbouw breidde zich geleidelijk aan uit, en toen de verkeersmiddelen en wegen verbeterden, waagde men zich verder van huis en vond in het zich sterk uitbreidende Rotterdam goede en grage afnemers.

Daar Rotterdam vanuit Zwijndrecht gemakkelijk per water te bereiken was, lag het voor de hand dat men de tuinbouwproducten per roeiboot naar Rotterdam ging vervoeren.

Naar verluidt was het omstreeks 1850, dat de tuinders Arnoldus van der Ven (grootvader van den oud-kassier der Boerenleenbank) en diens broer Laurens voor het eerst hun producten per roeiboot naar Rotterdam brachten.

De overzijde van de Maas was toen nog geheel rietschors, en men loofde het bij ruw weer met de roeiboot te kunnen binnenvluchten bij het Vrouwenbrugje of Boerengat, waar de Oude Plantage is.

De groenten werden dan gelost en verhandeld op het Zierikzeesche Hoofd bij de Groote Markt, waar het standbeeld van Erasmus stond.

Later is deze groentemarkt verhuisd naar de Rotte aan het Noordplein.

Rotterdam varen

Dit "Rotterdam-varen" vond al spoedig navolging, zoodat zich in den loop der jaren reeds een heele vloot, niet alleen uit Zwijndrecht, doch ook uit Groote Lindt en H.I.Ambacht vormde.

Eenige malen per week werd de tocht Zwijndrecht-Rotterdam vice-versa gemaakt. Het mee of tegen hebben van het tij was een factor, waarmede terdege rekening moest worden gehouden. Het vertrek-uur uit Zwijndrecht kon men zelf bepalen, al moest men dikwijls in het holst van den nacht aan boord stappen, doch een z.g. luie markt, waardoor men zijn producten niet kwijt kon, was menigmaal oorzaak, dat het getij verliep, en men óf een etmaal moest wachten op het volgende vloed-tij, óf zich toch maar onverdroten inscheepte, om dan soms zes uur of langer aan de riemen te zitten, indien men niet het geluk had "een slepie" te pikken. Voor geld en goede woorden, of voor een mandje groenten wilde een stoomboot-kapitein zich wel eens ontfermen over zoo'n hardploeterenden varensgezel van een tuinman. Bij nacht en ontij met een hoog opgeladen, diepliggende roeiboot het woelige buitenwater van Noord en Maas te bevaren vereischte vaardigheid en stuurmanskunst.

Enkelen van hen zijn in den loop der jaren hierbij om het leven gekomen, doordat hun schuit in het duister overvaren werd of kapseisde bij het zoo gevaarlijke sleepje pikken.

Het ontbrak den kleineren tuinman veelal aan middelen, om er een knecht op na te houden. Toch moest tijd gevonden worden om zijn land te bewerken, te planten en te oogsten, en kreeg hij het in het

drukke seizoen te volhandig, dan moest vanzelf moeder de vrouw bijspringen, ook bij den verkoop te Rotterdam.

Zij voer dan met den man mede, of ging ook wel per passagierboot van Fop Smit naar Rotterdam, en zorgde, nadat de man zijn schuit gelost had, voor den verkoop. Soms bleef men ook te Rotterdam overnachten, want men moest present wezen als de man aankwam met zijn schuit, en wie het eerst op de markt was, had dikwijls den besten prijs.

De vrouw ingeschakeld bij arbeid en verkoop, had dan ook dikwijls de koorden van de beurs in handen, en zoo kwam het dan meermalen voor, dat zij zorgde dat de pachtgelden op tijd betaald konden worden, dat er in den herfst het een en ander voor den komenden winter ingeslagen kon worden, een varken, brandstoffen en dergelijke en dat zij besliste of de kas het toeliet om mest te koopen,.

Zeer veel werd van haar krachten gevergd, en haar werk nam haar een enkele maal zoozeer in beslag, dat eigen huis niet meer op tijd bereikt kon worden, en "Fop Smit" noodgedwongen als kraamheer op moest treden, van welke taak hij zich al varende uitstekend kweet. Men wist toentertijd ook al wat service was.

Rotterdam rijden

Tegen het einde der vorige eeuw gingen het paard en de wagen de roeiboot vervangen. Steeds meer varende landslieden zeiden het wispelturige water met al zijn gevaren en onbestendigheden vaarwel, en verwisselden de roeispanten met de leidsels.

Met vloed en eb behoefde nu geen rekening meer gehouden te worden. Men vertrok 's nachts twee à drie uren vóór het openen der markt en kon nu een beter bestek maken dan vroeger met de boot, al moest ook nu nog de reis aanvangen in het holst van den nacht.

Was voorheen de spierkracht van den roeier een beslissende factor bij het winnen van een race, wie het eerst de sluis te Rotterdam zou bereiken, nu gaf het snelste en sterkste paard den doorslag. Oudere tuinders weten hierover nog spannende gebeurtenissen te vertellen, men elkander op den ouden smallen Rotterdamschen weg trachtte voorbij te komen, om toch maar het eerst aan de markt te zijn.

De tijd, die sindsdien is verlopen, heeft veel romantiek geweven om al deze tochten met het café Van der Jagt als pleisterplaats. Maar in feite

was zoowel het varen als het rijden een zeer ongeregeld leven. Groote opoffering werd geëischt, en van huiselijk leven was er eigenlijk geen sprake.

Met dit al was deze wijze van vervoer reeds een groote verbetering, vergeleken bij het ongeregelde Rotterdam-varen.

Export

De toenemende industrialisatie van West-Europa, de ontwikkeling van het verkeerswezen in 't algemeen, de groeiende bevolking ook van ons land met zijn groote steden, waren oorzaak dat meer vraag naar onze producten ontstond, en de tuinbouw zich ook hier ter plaatse steeds meer uitbreidde.

En naarmate het wereldverkeer toenam en het vervoer over groote afstanden ook voor onze licht bederfelijke producten mogelijk werd, ontwikkelde zich tevens een zich steeds meer uitbreidende *export* onzer tuinbouwproducten.

Ook hier ter plaatse gingen enkele firma's, die uit hoofde van hun zaadhandel reeds over buitenlandsche relaties en export- beschikten, zich meer in 't bijzonder toeleggen op den export van tuinbouwproducten, terwijl Rotterdamsche exporteurs hier ter plaatse commissionnairs aanstelden. Een centraal punt waar men meerdere tuinders kon ontmoeten was er niet, zoodat de handelaar of zijn commissionnair, indien hij zekere producten noodig had, het dan met den kweeker eens trachtte te worden.

Er hapert iets

Hiermede begonnen zich reeds de eerste verschijnselen te vertoonen van het probleem, waarvoor de individueele tuinder zich nu meermalen geplaatst zag. Hij was niet in staat, en kon ook niet beoordeelen of hij den prijs voor zijn product kreeg. Soms zou het hem voordeeliger geweest zijn, indien hij zijn product den volgenden dag in Rotterdam verkocht had, en andermaal weer had de commissionnair een hooger prijs geboden.

Hij was niet in staat den één tegen den ander uit te spelen en werd dikwijls het slachtoffer van den meest bespraakten of handigsten koopman.

Nu was het reeds eerder voorgekomen, dat een tuinder indien hij bemerkte, dat voor zijn product op de markt meer dan gewone belangstelling bestond, op het idee gekomen was, om zijn product bij afslag aan den meestbiedende te verkoopen.

Dat was de eerste stap op den weg naar het veilen. Doch men moest nog een stapje verder komen; het moest niet bij één geval of één tuinder blijven. Men moest gaan leeren het woordje "wij" te spellen; men moest zich aaneensluiten, de producten van meerdere kweekers op één centraal punt aanvoeren, en hoe gehecht men ook was aan het individueel verkoopen van zijn product, dezen zelf-verkoop loslaten.

Het heeft evenwel in Zwijndrecht nog vele jaren geduurd, alvorens deze gedachte ingang had gevonden.

De spreuk: "Eendracht maakt macht" zal men toen ook wel gekend hebben, doch men kwam niet op het idee deze ten opzichte van den afzet der tuinbouwproducten in praktijk te brengen.

Ieder voelde zich heer en meester van zijn producten, verkocht deze aan wien en waar hem dat het voordeeligst toescheen. Dat was vanzelf zijn goed recht, en het koopmannetje-spelen naast het uitoefenen van het tuindersbedrijf, had voor velen een groote bekoring.

In Noord-Holland is men het eerst tot het collectief aanvoeren en verkoopen op één centraal punt gekomen.

Reeds in 1887 werd te Broek op Langendijk de eerste groentenveiling opgericht. Spoedig volgden meerdere; in Noord-Holland in de Streek, en in Zuid-Holland vooral in het Westland.

Het was toch eerst in het begin dezer eeuw, dat men hier ter plaatse aan deze collectieve wijze van aanvoer en verkoop meer aandacht ging besteden.

OP 'T GOEDE PAD

Burgemeester De Bruïne

De toenmalige burgemeester P.J.A. de Bruïne, een magistraat met een vér-zienden blik, pakte de koe bij de horens. Hij zag de mogelijkheid, welke het veilen bood om den afzet der producten te verbeteren, en betere prijzen te verkrijgen. Iedere tuinder zwoegde en ploeterde voor

zich zelf, doch er was een man noodig om deze menschen te leeren, dat eendracht en samenwerking hun allen ten goede zou komen.

En indien iemand hiertoe geschikt was dan was het wel de burgemeester.

Hij stelde zich persoonlijk op de hoogte van de wijze van werken der tuindersvereenigingen, welke hun producten reeds per veiling verkochten.

Daarna voerde hij verschillende besprekingen met diverse tuinbouw-autoriteiten, en won hun advies in.

In den heer C.H. Claassen, toenmalig Rijkstuinbouwleeraar te Boskoop, vond hij een man, die hem in dezen tijd met raad en daad ter zijde stond.

Men komt bij elkaar

In den zomer van 1902 had een conferentie plaats van de heeren De Bruïne en Claassen, waarbij als tuinders waren uitgenoodigd de heeren P. Schellingerhout Sr. en P. Stolk.

Het resultaat dezer conferentie was, dat besloten werd een vergadering van tuinders bijeen te roepen, om te trachten tot oprichting eener tuinders-vereeniging te komen.

Deze vergadering werd den 16den October 1902 gehouden. De heer Claassen hield een inleiding over het onderwerp: "Samenwerking in het tuinbouwbedrijf". Inderdaad werd het doel bereikt, en kwam en men tot het besluit een tuindersvereeniging op te richten, en tegelijkertijd werd een voorloopig bestuur gekozen, bestaande uit de heeren: P. Stoop, Voorzitter; J. Stolk, Secretaris; M. van Houwelingen; G. Los Gzn.; P. Schellingerhout Sr.; P. Stolk; N. van Wingerden.

Zwijndrecht's Belang

De Vereeniging ontving den naam van "Zwijndrecht's Belang".

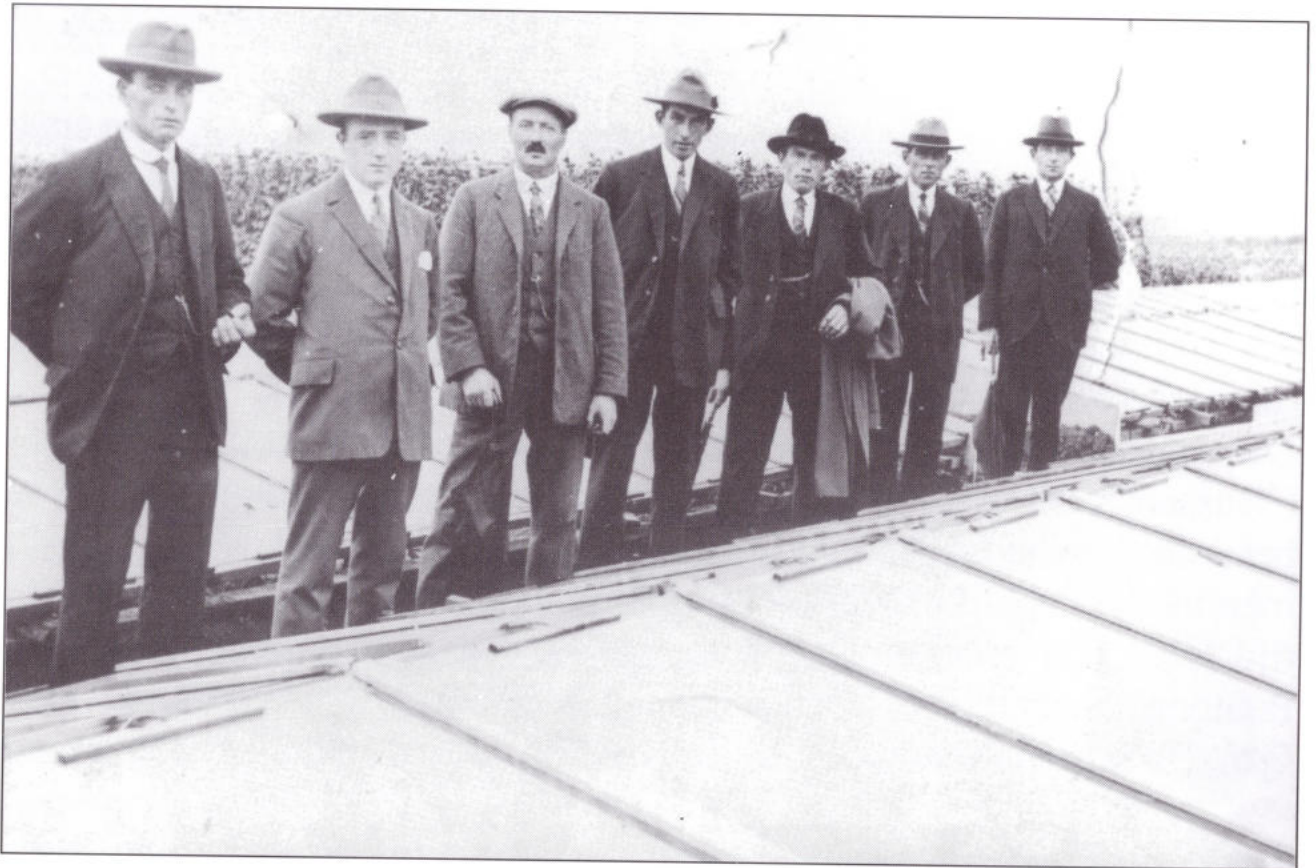
Burgemeester De Bruïne werd tot eere-voorzitter benoemd.

In een tweede vergadering, welke 18 December gehouden werd, besprak Burgemeester De Bruïne het onderwerp "Veilen". Spreker hield een warm pleidooi, om zich aaneen te sluiten, de producten op één centraal punt aan te voeren, en aan den meestbiedende te verkoopen. Dit zou den tuinbouw van Zwijndrecht ten goede komen,

en bovendien een geregelder leven aan den tuinman bezorgen, hetgeen zeker ook "het huiselijk leven zedelijk zou verheffen".

In de vergadering van 17 Januari 1903 werd nu definitief tot oprichting eener veiling besloten. In de plaats van de heeren M. van Houwelingen, P. Stolk en N. van Wingerden, die verzochten van hun functie ontheven te worden, werden gekozen de heeren A. Los, Arn. van der Ven en Pl. Zoutewelle.

Besloten werd de veiling zoo mogelijk met April te doen aanvangen, en een houten gebouw ter waarde van f 700,- à f 800,- aan te koopen. Ter verkrijging van dit kapitaal werden aandeele ten bedrage van f 5,- uitgegeven en onder de tuinders geplaatst.

Excursie Westland

In Februari 1903 werd door een commissie, bestaande uit de heeren A. Los Bzn., P. Schellingerhout Sr., P. Stoop, Adr. v.d. Ven, Arn. v.d. Ven en P. Zoutewelle, een studietocht naar enkele veilingen in het Westland ondernomen. De heer Arn. v.d. Ven heeft van deze excursie een reisbeschrijving gemaakt, welke hij later in een gehouden tuindersvergadering voorgedragen heeft.

Geachte aanwezigen,

Zooals wellicht door enkele leden is vernomen, werd de vorige week door een gedeelte van het bestuur een reisje gemaakt naar Loosduinen en Naaldwijk, ten einde ooggetuige te zijn van veele dingen, die men slechts bij overlevering uit den mond van den een en ander had vernomen. Nadat wij in Den Haag waren gearriveerd, en de stoomtram vanaf het station ons had gebracht op den Loosduinschen weg, stapten we uit en hielden ons gereed voor de tram die ons te Loosduinen zou brengen. Dat enkelen onzer gedurende den rit, door hun houding hun afkomst verrieden, vooral ook voor het reizend publiek, kunt gij U wel voorstellen. Nu eens werd onze aandacht links, dan weer rechts heengetrokken, terwijl de ontsnapte stoom die ons eenerzijds zulke goede diensten bewees, door de machine voort te stuwen op de baan, anderzijds ons uitzicht belemmerde, als zaten wij gehuld in nevelen van mist. Maar niettegenstaande dit alles: wij zagen wat we ons hadden voorgesteld. Glas, overal glas. Een zee van glas, waartusschen bergen van matten zich verhieven. De schuiten of pramen zag men hier en elders liggen, wachtende op de eerste lading van het jeugdig groen, reeds spoedig in 't verschiet, naarmate de lentezon haar medewerking schenkt. Wij werden bepaald bij de gemakkelijke wijze waarop de lading kan geschieden, en we stelden ons als tegenstelling voor, de worsteling van zoo menig Rotterdamvaarder voorheen.

Onder allerlei gewaarwordingen, die in ons opwelden, en indrukken die wij ontvingen, werd plotseling onze aandacht getrokken naar het veilinggebouw van Loosduinen. Het was een zeer klein gebouwtje, toch echter groot genoeg wanneer men rekening houdt met de wijze van veilen zooals die daar geschiedt.

Het goed wordt op de schuit verkocht, en deze behoeft dus niet gelost te worden, derhalve is het veilinggebouw daar alleen ingericht voor administratie, en tevens tot een onderkomen voor het veilingsbestuur.

Eindelijk bereikten wij de plaats onzer bestemming, en stapten in Loosduinen uit, waarna wij met elkander een broodje en een kop koffie gebruikten. Nadat wij den inwendigen mensch op deze wijze een weinig hadden versterkt, informeerden wij naar den heer Waldeck, veilingmeester aldaar, wiens woning ons spoedig werd aangewezen.

We schelden aan, doch daar de heer Waldeck juist aan het maal zat werden wij verzocht om over een half uur terug te komen, waarvan wij ondertusschen gebruik maakten, om onze verkenningstocht voort te zetten. De koude ijle zeelucht die ons op den weg reeds tegenwoei, was ons het voortteeken van het gedruisch der landwaarts gestuwde golven, hetwelk ons van achter de duinen, die zich als een bergketen voor onze oogen vertoonden, in de ooren drong. Opeens werd onze aandacht gevestigd op een broeikas, die op eenvoudige wijze geheel uit éénruiters was samengesteld. Aan de bovenzijde waren de planken, dewelke een lage heining vormden met riet afgezet, ter verwarming, zoo ook aan de benedenzijde. Hierop rustten twee rijen éénruiters, in de vorm van een nok, waaronder vijf lange rijen rozenstruiken stonden. Ook zagen wij andere kassen, waar voor de benedenzijde in plaats van planken, éénruiters op haar kant waren geplaatst. Een makkelijk en mooi bestek dus om spoedig een broeikas te vervaardigen. Zij waren echter van geringe beteekenis, in vergelijking met de kassen, die wij te Naaldwijk aanschouwden, waarvan ik U straks nog iets wensch mede te deelen. Terwijl we nog eenige schreden verder waren geloopt, kwamen wij op een erf, met een heel nette woning. We vroegen of we den tuin eens mochten bezichtigen, hetgeen ons bereidwillig werd toegestaan. We wandelden tusschen de bakken door, en zagen peen en bloemkoop, sla en radijs, en wat het meeste onze aandacht trok, was de wijze waarop de bakken waren aangelegd. Aan de bovenzijde lag de grond ongeveer 10 c.M. lager dan aan de benedenzijde, waarvan het gevolg is (hetwelk ieder kan begrijpen) dat de bak over het geheel even vochtig blijft, en men dus niet behoeft te zeggen zooals hier: "Wat is die bovenkant droog." De grondslag was daar drooger dan hier. Verscheidene vierkante putten waren langs de bakken gegraven, aan de binnenzijde met planken beschoeid, waarin het water op ongeveer 1 Meter onder de oppervlakte der grond zich vertoonde. Eindelijk aanvaardden wij de terugtocht naar den heer Waldeck, en terwijl we nog enkele blikken over deze glazen zee hadden geworpen, was het alsof daar een stem uit de glasvelden opsteeg naar boven:

O Zon, breek met uw stralen
Door licht en wolken heen.
Doet warmte nederdalen

Op onze koude leên.
Wil leven door ons wekken
In 't toebetrouwde pand.
Den landman vrucht verstrekken
Op d'arbeid van zijn hand.

Eindelijk kwamen we bij den heer Waldeck, en werden in 't kantoor binnengeleid. Welk een grootsche vertooning. We aanschouwden de middelen der snelste practijken, zooals enkele fietsen, en de telefoon, van welke laatste ons de heer Waldeck de eigenaardigheid mededeelde, dat wanneer deze dikwijls werkte onder de veiling, het doorgaans een goed teeken was voor den verkooper. De vele boeken die wij in de kasten aanschouwden; zij konden ons reeds genoeg op de hoogte stellen, dat men te doen had met een in werking zijnde onderneming, waarbij men zich onwillekeurig klein gevoelde. Zeer welwillend bracht de heer Waldeck ons met verscheidene zaken op de hoogte. Hij liet ons zijn boeken inzien, zoodat onmiddellijk de indruk gewekt werd, hier een man voor ons te hebben, die op accurate wijze tot in de kleinste bijzonderheden toe, zijn boeken wist in orde te houden. Verder stelde hij ons voor de makkelijke wijze van het gebruik der manden, zooals die bij hem geschiedde. Twee soorten van manden; daar hield men zich gewoonlijk aan, zijnde manden van 10 en 30 ct., teneinde in de gang van zaken vele moeilijkheden te voorkomen.

De producten die op deze exportveiling geveild worden, bestaan hoofdzakelijk uit komkommers, bloemkool, peen, aardbeien, kropsla en nero, en nog andere. Als een bijzonderheid werd ons medegedeeld, dat in het verlopen jaar voor een bedrag van ongeveer 550.000 gulden geveild was, en dat de statistiek in verband met de contracten aangaande de komkommers, die op een enkele na bijna alle waren opgegeven, gunstige cijfers aantoonde.

Zoo waren er tuinders die in 1901, door hun komkommers op de veiling te verkoopen, een winst behaalden van 16 en 17%, terwijl over 1902 door enkelen zelfs een winst van 32 tot 34% werd behaald.

Wanneer ons dergelijke resultaten worden medegedeeld, naast de kapitale som als opbrengst van enkele artikelen, is het dan wonder dat bij dergelijke mededeelingen wij met een zekere jaloerschheid

opzagen naar zulk een bloeiende zaak. Doch we hebben vergenoegd te zijn in eigen kring, en ook in het beroep, of bedrijf waarin God ons plaatste. Doch naarmate we gaven ontvingen en voor ontwikkeling vatbaar zijn, hebben we te streven naar ontwikkeling en uitbreiding van zaken, in verband met de ervaring die wij reeds opdeden, opdat we kinderen zijn van onzen tijd, en straks niet geheel op den achtergrond worden gedrongen.

Verder werden ons door den heer Waldeck nog enkele copieën verstrekt, bij de veiling in gebruik, ten behoeve der administratie, opdat we daarmede winst konden doen. Nadat we afscheid genomen en den heer Waldeck hartelijk bedankt hadden voor zijn welgemeende voorlichting op ons moeilijk pad, verlieten wij het kantoor, om onze reis verder voort te zetten naar Naaldwijk. Zeer waarschijnlijk heb ik nog vele dingen achterwege gelaten, waarvan de andere bestuursleden de noodzakelijkheid van mededeeling zullen inzien; houdt mij dit echter ten goede. Nadat wij in der haast een groet per ansichtkaart naar Zwijndrecht hadden gezonden, stapten wij in de tram die ons naar Naaldwijk zou brengen. Het zelfde schouwspel van wat wij reeds aanschouwden op den weg naar Loosduinen, deed zich thans weder voor, met uitzondering hiervan, dat het nu niets anders waren dan glazen kassen, honderden meters lang, zoover onze oogen konden zien. Toen we te Naaldwijk uitgestapt waren, gingen we naar den Voorzitter van de Tuindersvereeniging te Naaldwijk. Alweder werden wij op minzame wijze ontvangen in deze gastvrije woning.

We ontdekten al spoedig in hem een man van zaken, die uit de practijk van zijn vereenigingsleven te Naaldwijk, ons verscheidene wenken ten beste gaf, welke door ons ter harte werden genomen. De eenvoudige wijze van spreken wekte ons vertrouwen en op eigenaardige wijze mochten wij een uur bij hem doorbrengen. Hij wees ons er vooral op, niet te veel waarde in de eerste plaats te hechten aan de theorieën, want dat de ervaring hem meestal had geleerd, dat eigen practijk veelal de beste resultaten gaf.

Zoo was dit het geval met den proeftuin te Naaldwijk, welke naar zijn oordeel nog weinig resultaten had afgeworpen. De oorzaak lag hieraan dat in dergelijke inrichtingen de vereischte zorgen er niet aan besteed werden, en dat de practijk van particulieren, die door den regel met

veel meer zorg, liefde en opoffering zich aan hun vak wijden, de eerste ver overtroffen. Vooral wees hij ons er op nauwkeurig acht te geven, op de producten die ter veiling werden gebracht. Doch ik kan niet alles mededeelen wat is besproken. Ook dit bezoek was ons zeer aangenaam en leerrijk, en nadat we onze waardering hadden te kennen gegeven over de wijze van ontvangst, werden wij door zijn jongsten zoon geleid naar enkele kassen om die te bezichtigen. Het deed ons werkelijk goed, hier eens een kijkje te nemen, vooral waar wij aanschouwden, hoe alles op een nette wijze was afgewerkt. De bessen en kruisbessen waren prachtig gesnoeid, zoodat men kon zien, dat er overleg bij 't werk was geweest. Thans nog een kijkje in de koude en warme kassen.

Terwijl we onder de glazen daken doorwandelden, langs de perzikboomen, die tegen den muur waren geleid, en van de benedenzijde de snoeren der druiven aanschouwden, dachten we aan zoo menig oogenblik in ons tuindersleven toen we aan sneeuw- en hagelbuien waren blootgesteld. Deze tegenstelling werd nog sterker, waar wij onderwijl in een warme kas waren gekomen, waar de thermometer 70 graden aanwees, waardoor het dan ook geen wonder was, dat de dunsel in enkele dagen tijds uit den grond was gekomen, en de perzikboomen in vollen bloei stonden. Ook stond de bloemkool reeds geplant, waartusschen men naar de gebruikelijke wijze de spinazie kon aanschouwen. Ons laatste bezoek brachten wij in een dubbele kas, met twee binten; een ontzettend glazen gebouw. Hierin stond een machine van ruim 2.000 gulden. Ook werden we hier verrast door een lange rij van vijgenboomen, die elkander als om strijd in schoonheid overtroffen. Nadat we deze hadden verlaten, en nog een laatsten blik op deze glazen gewelven hadden geworpen, spoedden we ons naar het veilinggebouw. Het was ondertusschen reeds duister geworden. In het gebouw gekomen werden we al spoedig verrast door de electrische verlichting. Nadat we den Voorzitter hadden opgezocht, die aan de bestuurstafel op de tribune had plaats genomen met de andere bestuursleden, deelde hij ons mede, dat er onmiddellijk tot veilen zou worden overgegaan, want dat de vastgestelde tijd daarvoor was aangebroken. Onderscheidene artikelen werden geveild, zoals krotten, peen, uien, appels, peren, roode kool, spruitjes, eieren, enz.; wel geen groote hoeveelheid, gij kunt dit zelf wel begrijpen, het is

thans natuurlijk in den slapsten tijd. Vier bestuursleden waren werkzaam met schrijven, terwijl alle nummers naar volgorde werden afgeslagen; nadat allereerst èn nummer èn verkooper waren opgeboekt. We kregen goede indrukken, vooral waar wij getuigen waren van de vlugge wijze van verkoop, en tevens de tamelijke prijzen die de verschillende producten opbrachten. Tegen dat de veiling ongeveer afgelopen was, vertrokken wij in der haast, nadat we den voorzitter hartelijk dankten voor zijn welwillende ontvangst.

Gelukkig hadden we de tram, en gingen vergenoegd huiswaarts. Op de terugreis werd onze aandacht nog bepaald bij het groote Veilinggebouw "Het Westland", waar ook werd geveild, en hetwelk zoowel binnen als buiten electrisch was verlicht. Onder een gedeelte van ons reizend gezelschap bevond zich een persoon, die onder anderen dit getuigenis gaf van de veiling: "Wanneer men thans", zoo zeide hij, "met 200 gulden op zak begint, en doet geregeld zijn inkoopen op de veiling, dan houdt gij aan het einde van het jaar niets over, dan een paar oude schoenen zonder zolen en achterlappen." Of deze koopman zijn vak verstond, durf ik niet beweren. Maar toch leverde dit gezegde ons het bewijs, dat de producten op de veiling tamelijke prijzen opbrachten, gelijk te Loosduinen en Naaldwijk ons reeds was medegedeeld. En nu ten slotte:

We willen hopen, dat datgene wat we elders aanschouwden, ook in onze gemeente nog eens werkelijkheid wordt, tot welzijn van de algemeene belangen. We willen hopen dat de pogingen, die reeds een en andermaal zijn aangewend, om tot een goeden stand van zaken te komen, door velen niet zullen worden tegengewerkt, maar dat er eendrachtelijk worde saamgewerkt, opdat ons ideaal worde verwezenlijkt. Daarom leden, nog een raad, van welken te allen tijde heil is te verwachten. Wanneer gij met elkander, dezen U voorgestelden weg wenscht in te slaan, laten wij U dan voor mogen houden, datgene wat wij in Naaldwijk mochten aanschouwen. Het was namelijk een vrouw, vervaardigd uit beeldhouwwerk, en prijkende in zekeren muur. In de ééne hand had zij een weegschaal, met doorslaand gewicht, en in de andere hand een strijkstok. En onder dit beeld stonden de woorden: "Gerechtigheid verhoogt een volk". Zij dat ons fundament, op hetwelk wij willen bouwen, dan zullen wij ons het

vertrouwen waardig maken, en zegen mogen verwachten op onzen arbeid.

Definitief Bestuur

In de vergadering van 15 maart 1903 wordt nu een definitief bestuur gekozen, bestaande uit de heeren:

P. Stoop, Voorzitter; J. Stolk, Secretaris; P. Schellingerhout Sr., Penningmeester en Veilingmeester; Adr. Los, G. Los Gzn., Arn. v.d. Ven, P. Zoutewelle.

Het doel der Vereeniging werd in Art. 2 der Statuten beschreven:

- a. het verspreiden van vakkennis onder tuinders, hetwelk zij trachten te bereiken door het houden van lezingen en voordrachten en het verspreiden van geschriften het tuindersvak betreffende;
- b. het voor gezamenlijke rekening doen van inkopen voor vakbenoodigdheden;
- c. de tuinbouwproducten op de beste wijze van de hand te doen. Zij tracht dit doel te bereiken door het houden van openbare verkooping en te Zwijndrecht van groenten, fruit en aanverwante artikelen van leden der Vereeniging, één en ander bij huishoudelijk reglement te bepalen.

Eigen huis

9 April 1903 kan de tuindersvergadering reeds in "eigen huis" worden gehouden. Een houten directie-keet was aangekocht en eenigszins omgebouwd. Door het Gemeentebestuur werd de vereeniging een plaats aangewezen aan de Noordzijde op de Gemeentelijke los- en laadplaats Zomerlust, vlak aan de rivier.

Tot keurmeester werd benoemd het bestuurslid P. Zoutewelle. Het veilingpercentage werd op 6 bepaald.

Zoo was dan na veel voorbereiding, na veel moeite en zorg, de dag aangebroken waarop voor het eerst in de gemeente Zwijndrecht voortbrengselen van den Zwijndrechtschen bodem bij openbaren afslag verkocht zouden worden.

De eerste veiling

Den 17den April 1903 ten 2 uur n.m. werd de eerste veiling gehouden. Een paar rijen manden met groenten, uitgesteld bij het houten gebouwtje, dat voor kantoor en tevens als bergplaats diende voor de manden enz., was het beeld van de eerste Zwijndrechtsche veiling.

De afslager wees met een stok de te verkopen producten aan, zette den prijs in, en ratelde vervolgens in stuivers of centen de getallen van boven naar beneden af, totdat een koper door het magische woordje "mijn" zijn woordenvloed deed stoppen, en eigenaar van de producten werd.

De veilingmeester noteerde de namen der koopliden en den prijs op de veilingstaten.

De eerste aanvoerder was de tuinder T. de Jong; de eerste koopers de Gebr. Los.

Er werd driemaal per week geveild. Hoe groot de omzet dien eersten dag was, is niet bekend. De omzet in het jaar der oprichting bedroeg in totaal f 31.000,-.

(Dit artikel is ontleend aan de jubileum-uitgave ter gelegenheid van het 45-jarig bestaan van de veiling, genaamd "Geschiedenis van het veilingwezen te Zwijndrecht").

Bovenstaande foto is gemaakt tijdens de opening van het nieuwe veilinggebouw te Zwijndrecht in 1926.

V.l.n.r.: M. v.d. Hout, J. Bezemer, Ant. v. Namen, D. v.d. Hout, Joh. v. Namen, H. Baan, K. v.d. Hout en J. v.d. Hout

ARBEID IN HENDRIK-IDO-AMBACHT IN 1861

Arbeidsenquête in 1887

In 1861 verzocht de Minister van Binnenlandse Zaken de gemeentebesturen opgaven te doen van de kinderarbeid in de werkplaatsen en fabrieken in hun gemeenten. Het gemeentebestuur van Hendrik-Ido-Ambacht stuurde de "lijst" toe, waarvan u hier een kopie aantreft. Drie jaar later, in 1864, zond burgemeester Van Aaken dezelfde lijst aan de "Commissie, belast met het onderzoek naar de toestand der kinderen in fabrieken arbeidende".

Dit was een door de regering ingestelde commissie; in haar rapport, dat verscheen in 1869, werd de hierna volgende lijst afgedrukt (bladzijde 810/811).

De cijfers spreken voor zichzelf: in 1861 waren er 599 mensen werkzaam in de vlasindustrie (bereiden van vlas, of van afval van vlas), werkten 131 mensen op de twee steenbakkerijen en 13 op de touwslagerij; dat alles op een totale bevolking van 2261 zielen. Duidelijk is dat Hendrik-Ido-Ambacht een vlasgemeente was. Op het eind van de negentiende eeuw zou de situatie ingrijpend gewijzigd worden door het verval van de vlasindustrie en de opkomst van de scheepssloperijen.

Als gevolg van het werk van bovengenoemde commissie, kwam in 1874 het bekende "kinderwetje" van Van Houten tot stand, waarin vastgesteld werd dat fabrieksarbeid voor kinderen beneden de 12 jaar verboden was. Maar uit de praktijk bleek, dat dit "kinderwetje" nog lang niet alle kinderarbeid te niet had gedaan en het vermoeden bestond dat kinderarbeid ondanks genoemde wet nog steeds plaatsvond.

Op 13 oktober 1886 benoemde de Tweede Kamer een commissie, die zich moest bezighouden met de volgende vragen:

1. Welke is de werking van de wet van 1874? In hoeverre geven de bestaande toestanden aanleiding tot een aanvulling en uitbreiding van deze wet in overweging te nemen?
2. Welke is de toestand, waarin fabrieken en werkplaatsen een hier te lande zich bevinden met het oog op de veiligheid, de gezondheid en

C. van AKEN, van 1855 tot 1885 burgemeester van H.I.Ambacht

het welzijn der werklieden? Welke maatregelen zouden die toestand kunnen verbeteren?

De verhoren over de vlasindustrie vonden plaats op vrijdag 28 januari 1887 in Den Haag, in het gebouw van de Tweede Kamer. De twee belangrijkste getuigen waren dokter B. Carsten, adjunct-inspecteur van het Geneeskundig Staatstoezicht in de provincie Zuid-Holland en waarnemend adjunct-inspecteur in de provincie Zeeland en C. van

Aken, oud-burgemeester van Hendrik-Ido-Ambacht, een gemeente waar een groot deel van de bevolking werkzaam was in de Vlasserij.

De Parlementaire Enquête-commissie bestond uit de heren:

Vernier van der Loeff, voorzitter	Heldt
Goeman Borgesius, onder-voorzitter	Smit
Beelaerts van Blokland	van Alphen
Bahlmann	van der Sleyden
Ruys de Beerenbrouck	J.D. Veegens, griffier

U zult zich misschien afvragen wat deze Parlementaire Enquête opgeleverd heeft.

Welnu, de enquête wees uit dat het kindernetje van Van Houten op grote schaal werd ontdoken. Het gevolg was dat in 1889 een eerste arbeidswet tot stand kwam. Hierin werd opnieuw vastgelegd dat arbeid van kinderen beneden de twaalf jaar in fabrieken en werkplaatsen verboden was. De arbeidsinspectie zou voortaan toezicht houden op de naleving. Verder werd de werktijd van kinderen tussen twaalf en zestien jaar beperkt tot elf uur per dag. Het voorstel om beneden de leeftijd van zestien jaar nachtarbeid te verbieden haalde in de Kamer geen meerderheid.

Geleidelijk kwamen er steeds meer sociale wetten en verbeterde de positie van de arbeiders enigszins. In 1919 werd een nieuwe mijlpaal bereikt. De werkweek kwam toen op 45 uur (8 uur per dag en 5 uur op de zaterdag) en de arbeid van kinderen beneden de veertien jaar werd verboden.

Tot slot nog een enkel woord over de vlasnijverheid. Bij het zwingelen in de meestal kleine, bedompte keten ademden de arbeiders voortdurend stof en vuil in. Dokter Carsten had gewezen op de grote sterfte "aan acute en chronische ziekten der ademhalingswerktuigen en aan longtering" onder deze mensen. De enquêtecommissie kwam in haar eindverslag tot de droevige conclusie dat verbeteringen eenvoudig en zonder al te grote kosten aan te brengen waren, zodat het leven van de arbeiders minder gevaar zou lopen. Maar "uit onverschilligheid, althans omdat men zich te dezer zake geene uitgaven wil getroosten", zo klonk het bittere verwijt van de commissie, werd er niets gedaan. Er zouden nog jaren verstrijken eer - rond de eeuwwisseling - de

ingebruikneming op grote schaal van zwingelturbines en effectieve afzuiginstallaties zou leiden tot betere arbeidsomstandigheden in deze bedrijfstak.

Voor diegenen die verder geïnteresseerd zijn in deze materie: in ons vroegere periodiek, "GROOT EN KLEIN" uitgaven jaargang 3, nummer 3, december 1984 en jaargang 5, nummer 1, juli 1986 (beide nog verkrijgbaar) zijn de verslagen opgenomen van de verhoren van resp. burgemeester Van Aken en dhr. Carsten. Een openbaring voor diegenen die in vroegere kinderarbeid geïnteresseerd zijn en leerzaam voor iedereen die meer over de vlasserij wil weten.

Verder verdient het aanbeveling kennis te nemen van het hoofdstuk in het boek, "Hendrik Ido Ambacht 1332-1982" (helaas niet meer verkrijgbaar) van de hand van D. Damsma en L. Noordegraaf, dat handelt over de vlasserij.

Een herdruk van de verhoren en verslagen van de parlementaire enquêtecommissie van 1887 verscheen in 3 delen (deel 1 - Amsterdam, deel 2 - Maastricht en deel 3 - Vlasindustrie. Tilburg. Eindverslag.) In 1981 bij uitgeverij Link in Nijmegen - bezorgd en ingeleid door J. Giele - onder de titel: Een kwaad leven.

Er staat zwart op wit wat met geen pen te beschrijven is. Een kwaad leven: in de waskaarsenfabriek, waar vrouwen soms 36 uur achter elkaar moesten werken.

Een kwaad leven: in de salmoniakfabriek, die door de vele gevallen van oogaandoeningen bekend stond als "de zeere oogen-fabriek".

Een kwaad leven: in de aardewerkfabriek, waar veel kinderen na een verblijf van enige jaren ziekelijk werden; een groot aantal van hen stierf tussen het dertigste en veertigste jaar aan longtering.

M.H. Benschop
C. Lagendijk

LIJST der hoeveelheid van het werkvolk in de fabrieken der gemeente Hendrik-Ido-Ambacht

Namen der fabrikanten	Soort van fabriek	Boven de 18 jaar		Van 14 tot 18 jaar		Kinderen beneden 14 jaar	Totaal
		Mannelijk	Vrouwelijk	Mannelijk	Vrouwelijk		
Wed.J.van der Giessen	vlasbereiding	7	1	-	2	-	13
A. den Hollander	id.	8	3	4	-	2	17
Wed.W.van der Giessen	id.	4	3	-	-	-	7
L. Stehouwer	id.	14	6	1	1	1	23

A. Stehouwer	id.	21	4	1	3	1	30
A. van der Giessen	id.	13	5	-	2	-	20
H. Timmers	id.	9	7	1	1	1	19
F. Stehouwer	id.	5	2	1	-	-	8
M. Stehouwer	id.	5	-	2	2	-	9
W. Nugteren	id.	9	8	-	1	-	18
B. Nugteren	id.	10	4	-	1	-	15
L. Cranenburg	id.	13	9	2	-	-	21
G. van den Berg	id.	11	5	1	-	1	18
P. Stehouwer	id.	19	5	2	1	1	28
Wed. A. Plaisier	id.	7	3	4	1	-	15
P. van Wingerden	bereiding van afval van vlas	2	2	-	-	2	6
A. de Koning	id.	3	1	1	2	1	8
A. de Koning	vlasbereiding	12	5	1	-	1	19
H. Maaskant	id.	12	4	1	-	1	18
Idem	id.	6	4	-	-	1	11
idem	bereiding van afval van vlas	3	2	1	-	1	7
A. Nouten	id.	2	-	-	-	-	2
J. de Jong	bereiding van afval van vlas	2	2	-	-	-	4
P. Maaskant	vlasbereiding	7	5	2	-	-	14
W. Stehouwer	bereiding van afval van vlas	4	7	5	1	2	19
W. Visser	id.	12	10	-	1	-	23
F. Klootwijk	id.	5	4	2	2	1	14
Plaisier, van Aken en Coert	touwslagerij	10	-	2	-	1	13
G. Verhoeven	bereiding van afval van vlas	1	2	1	-	-	4
J. de Koning	id.	2	1	1	-	-	4
W. Plaisier	vlasbereiding	13	4	-	1	1	18
O. Rijdsijk	id.	8	3	1	-	-	12
A. de Zeeuw	id.	8	3	-	-	-	11
Wed. A. Snaauw	id.	15	3	-	2	2	22
W. Roodenburg	steenbakkerij	19	21	5	7	14	66
J. Rijdsijk	vlasbereiding	5	2	1	-	-	8
M. Snaauw	id.	11	2	2	1	-	15
P. Noorlander	id.	5	-	-	-	-	5
Idem	bereiding van afval van vlas	1	6	-	-	-	7
J. de Haan	vlasbereiding	9	-	4	-	-	13
Idem	bereiding van afval van vlas	4	4	1	3	2	14
A. van Wingerden	id.	6	6	1	9	6	28
J. 't Hooft	steenbakkerij	20	20	6	3	16	65
M. Snaauw	vlasbereiding	10	7	1	1	1	19
A. van der Stel	id.	5	3	-	1	-	9
-	TOTALEN	377	201	58	49	58	743

Colofon

"Swindregt Were", een naam die naast "Swijndregt Were" al vroeg gebruikt wordt voor de Zwijndrechtse Waard, is het periodiek van het Historisch Genootschap Hendrik-Ido-Ambacht en de Historische Vereniging Zwijndrecht.

Het blad verschijnt twee tot drie keer per jaar en wordt gratis aan de leden toegezonden.

Redactie H.-I.-Ambacht:
C. Lagendijk
J. Smit

Redactie Zwijndrecht:
drs. C.R. van den Berg
mw. E. Dreesens-van der Linden
A. van der Linden
K. Popijus

Redactie-adres voor H.-I.-Ambacht:
Weteringsingel 118B
3342 AL H.-I.-Ambacht tel: 078-6813965
(tevens adres secretariaat
Historisch Genootschap Hendrik-Ido-Ambacht).

Redactie-adres voor Zwijndrecht:
Prins Bernhardstraat 30
3331 BR Zwijndrecht tel: 078-6194677
(tevens adres secretariaat
Historische Vereniging Zwijndrecht).

Druk: Pro Patria Zwijndrecht
De verkoopprijs voor losse nummers: f 4,75
ISBN 90-
De redactie is niet verantwoordelijk voor de inhoud
van de onder auteursnaam geplaatste artikelen.

